Journal of Criminal Law Research
Spring 2026, 13 (54), 145-180
Jclr.atu.ac.ir
DOI: 10.22054/jclr.2026.92338.2866

ATU PRESS

Original Research
Received: 25/10/2025 *** Accepted: 10/04/2026
ISSN: 2345-3575
eISSN: 2476-6224

Post-Release Electronic Monitoring of Repeat Theft Offenders as a Security Measure

Shahram Ebrahimi❋ Associate Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Law and Political Science, Shiraz University, Shiraz, Iran.

Hossein Soltanifard PhD, Department of Criminal Law and Criminology, Judge.

Abstract

Introduction

Contemporary criminal law has gradually shifted from a reactive model centered on completed offences towards preventive strategies designed to manage future risks. While classical criminal law recognizes criminal liability only where a person's intention has materialized in an external act or omission, contemporary criminal policy increasingly authorizes intervention before the occurrence of harm or on the basis of an individual's assessed likelihood of

❋ Corresponding Author: Shebrahimi@shirazu.ac.ir

How to Cite: Ebrahimi,S and Soltanifar,H . (2026). Post-Release Electronic Monitoring of Repeat Theft Offenders as a Security Measure. (e21460). *Journal of Criminal Law Research*, 14(54), 145- 180. e21460 doi: 10.22054/jclr.2026.92338.2866

reoffending. This transformation has given rise to two distinct yet interconnected approaches. The first is anticipatory criminal justice, which criminalizes preparatory or inherently dangerous conduct to prevent the commission of future offences. The second is predictive criminal justice, in which intervention is directed primarily at the individual rather than at a specific criminal act and is justified by assessments of dangerousness and the perceived risk of future offending.

The Directive on the Electronic Monitoring of Repeat Theft Offenders reflects this latter approach. Rather than constituting a response to an offence already committed, it introduces post-release electronic monitoring as a mechanism for supervising individuals considered likely to reoffend after serving their custodial sentence. Although such measures pursue legitimate objectives of crime prevention and public security, they also raise significant constitutional and criminal law concerns regarding legality, proportionality, judicial oversight, and the protection of fundamental rights. The central issue addressed in this article is whether the Directive is compatible with the principles governing modern criminal law or whether it represents an unjustified expansion of preventive criminal intervention beyond legally recognized limits.

Research Objective

This study examines the legal nature of post-release electronic monitoring imposed on repeat theft offenders and evaluates whether it can legitimately be characterized as a security measure within Iranian criminal law. It further assesses the compatibility of the Directive with the principle of legality, constitutional guarantees of

individual liberty, and the theoretical foundations of preventive criminal policy. In addition, the research evaluates the criminological assumptions underlying electronic monitoring, particularly its claimed effectiveness in reducing recidivism and promoting offender rehabilitation.

Methodology

The research adopts a descriptive-analytical methodology combining doctrinal legal analysis with criminological evaluation. Relevant constitutional provisions, statutory rules, and higher-ranking legal instruments governing criminal justice and crime prevention are analysed alongside the provisions of the Directive. The study further draws upon theories of preventive criminal law, security measures, predictive justice, and clinical criminology in order to evaluate both the legal legitimacy and the practical effectiveness of electronic post-release monitoring. Particular attention is devoted to the relationship between preventive intervention and the principles of legality, proportionality, necessity, judicial supervision, and respect for individual rights.

Findings

The findings indicate that the Directive represents a significant departure from the traditional foundations of criminal responsibility by extending criminal justice intervention beyond the completion of judicially imposed punishment. Although the Directive refers to broader crime prevention policies and public security objectives, it establishes additional restrictions upon individuals who have already

completed their custodial sentences without an explicit statutory basis authorising such measures. Consequently, its legal foundation appears inconsistent with the principle of legality, according to which any restriction upon individual rights must be clearly prescribed by law and imposed through judicial authority.

The study further demonstrates that post-release electronic monitoring reflects the logic of predictive criminal justice rather than conventional criminal punishment. Unlike anticipatory criminal law, which focuses upon dangerous conduct, predictive intervention shifts attention towards the perceived dangerousness of the individual and the estimated probability of future offending. Such an approach transforms criminal justice from a system based primarily upon responsibility for past conduct into one increasingly concerned with risk management and future behaviour.

From a criminological perspective, the effectiveness of electronic monitoring in reducing recidivism remains uncertain. While electronic surveillance may improve supervisory capacity and facilitate the monitoring of offenders' movements, available criminological evidence provides limited support for the assumption that surveillance alone contributes significantly to behavioural reform or long-term desistance from crime. Without complementary rehabilitative interventions, electronic monitoring functions primarily as a mechanism of social control rather than as an effective instrument of offender reintegration.

The analysis also identifies important deficiencies in the Directive concerning the assessment of dangerousness, the selection of individuals’ subject to monitoring, and the procedural safeguards governing implementation. The absence of transparent legal criteria

creates the possibility of inconsistent decision-making, disproportionate restrictions, and arbitrary interference with individual freedoms. These deficiencies become particularly problematic where monitoring continues after the offender has fully served the sentence imposed by a competent court.

Conclusion

The study concludes that post-release electronic monitoring may constitute a legitimate security measure only where it operates within a clearly defined statutory framework that fully complies with the fundamental principles of criminal law. Preventive objectives cannot justify restrictions upon individual liberty in the absence of explicit legislative authorisation, effective judicial supervision, and adequate procedural safeguards. Accordingly, electronic monitoring should be imposed exclusively by a competent court and only through recognised legal institutions such as supplementary penalties, suspended sentences, conditional release, or other measures expressly authorised by legislation.

Furthermore, any legal framework governing post-release monitoring should establish precise criteria concerning eligibility, duration, scope of supervision, assessment of dangerousness, review procedures, and the rights and obligations of monitored individuals. Given that such measures directly interfere with constitutionally protected rights and freedoms, their adoption should occur through formal legislation enacted in accordance with constitutional requirements rather than by administrative directives alone. Only under these conditions can electronic monitoring contribute to crime prevention and the reduction

of recidivism while preserving the rule of law, maintaining proportionality, and safeguarding the fundamental guarantees that distinguish modern criminal justice from unrestricted systems of preventive social control.

Keywords: Electronic monitoring, Post-release supervision, Repeat theft offenders, Security measures, Predictive criminal justice, Principle of legality, Crime prevention, Dangerousness assessment.

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۸/۰۳ ** تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۱/۲۱

ISSN: ۲۳۴۵-۳۵۷۵

eISSN: ۲۴۷۶-۶۲۲۴

فصلنامه علمی پژوهشی حقوق کیفری

دوره ۱۳، شماره ۵۴، بهار ۱۴۰۵، ۱۴۵-۱۸۰

Jclr.atu.ac.ir

DOI: 10.22054/jclr.2026.92338.2866

پایش الکترونیکی پسا حبس سارقان سابقه‌دار به مثابه یک اقدام تامینی

شهرام ابراهیمی * دانشیار حقوق کیفری و جرم‌شناسی دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه شیراز، شیراز، ایران

حسین سلطانی‌فرد دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی، قاضی دادگستری.

چکیده

دستورالعمل نظارت الکترونیکی محکومان سابقه‌دار بزه سرقت با هدف پیشگیری از تکرار بزه و ارتقای امنیت عمومی و در راستای اجرای اسناد و سیاست‌های کلان نظام حقوقی و قضایی به تصویب رسیده است. این دستورالعمل با پیش‌بینی سازوکار پایش الکترونیکی، تعیین دامنه شمول، تبیین وظایف نهادهای ذی‌ربط و پیش‌بینی ضوابط اجرایی، چارچوب اعمال این شیوه نظارتی را ترسیم می‌کند. بررسی حقوقی و جرم شناختی آن نشان می‌دهد که با وجود استناد به مقرره‌های بالادستی، ایجاد محدودیت برای محکومان پس از تحمل مجازات از پشتوانه قانونی صریح برخوردار نیست و در مواردی با اصل قانونی بودن مجازات‌ها و تضمین آزادی‌های مشروع تعارض دارد. هم‌چنین، از منظر جرم‌شناسی، اثربخشی نظارت الکترونیکی در اصلاح رفتار و کاهش تکرار بزه با تردید مواجه است و این تدبیر بیش از آن‌که ماهیتی اصلاحی داشته باشد، واجد کارکردی کنترلی و شبه مجازات است. افزون بر این، ابهام در معیارهای تشخیص خطرناکی، مدت و شیوه اجرای پایش و ضمانت اجراهای ناشی از عدم همکاری، زمینه اعمال محدودیت‌های سلیقه‌ای و نامتناسب را فراهم می‌کند. بر این اساس، اعمال نظارت الکترونیکی تنها در صورت استناد به حکم دادگاه صالح، در چارچوب نهادهای قانونی و با ضوابط روشن، معیارهای دقیق و نظارت تخصصی، می‌تواند با موازین حقوقی و اهداف پیشگیری از جرم سازگار باشد.

کلیدواژه‌ها: پایند الکترونیکی، حالت خطرناک، اقدام تأمینی و تربیتی، پیشگیری، سارقان سابقه‌دار.

* نویسنده مسئول: Shebrahimi@shirazu.ac.ir

مقدمه

دستورالعمل «نظارت الکترونیکی محکومان سابقه‌دار بزه سرقت» به شماره ۹۰۰۰/۹۷۸۵۵/۱۴۰۲/۱۴۰، مشتمل بر ۱۸ ماده و ۷ تبصره، در تاریخ ۱۴۰۲/۱۲/۵ به تصویب دادستان کل کشور رسید و سپس ظرف دو روز به مراجع قضایی و انتظامی ابلاغ گردید. این دستورالعمل با هدف ارتقای امنیت عمومی، تأمین آرامش روانی جامعه و اعمال تدابیر پیشگیرانه در قبال وقوع بزه سرقت تدوین شده و ناظر بر اتخاذ اقدام‌هایی در راستای سلب فرصت ارتکاب بزه از اشخاصی است که با احراز قرائن و امارات کافی، در معرض ارتکاب مجدد بزه قرار دارند. دامنه شمول آن، اشخاصی را در برمی‌گیرد که از تاریخ ۱۳۹۲/۱/۱ به بعد، به موجب ارتکاب بزه سرقت ـ اعم از مباشرت، مشارکت، معاونت یا تحصیل و معامله اموال مسروقه ـ دست‌کم دارای چهار فقره محکومیت قطعی باشند. مبنای این دستورالعمل، رویکردی است که بر مفهوم «حالت خطرناک» و پیش‌بینی رفتار آینده بزهکار تأکید دارد. در این راستا، استفاده از پابند الکترونیکی و اعمال نظارت الکترونیکی سیار پس از آزادی از زندان، به عنوان ابزاری برای کنترل مستمر و بالقوه نامحدود اشخاص واجد وصف خطرناکی مورد توجه قرار گرفته است. نظارت الکترونیکی با استفاده از پابند در سه مرحله قابل اعمال و تحلیل است:

الف) پابند الکترونیکی به عنوان ابزار اجرای مجازات حبس[1] در مرحله نخست، این ابزار به عنوان شیوه‌ای جهت اجرای بخشی از مجازات حبس در خارج از محیط زندان مطرح گردید. در این چارچوب، محکوم علیه با رضایت خویش و تحت نظارت قاضی اجرای احکام، بخشی از محکومیت را در محیط آزاد امّا تحت کنترل الکترونیکی سپری می‌نماید (ابراهیمی و سلطانی‌فرد، ۱۴۰۳: ۱۹۳). کارکرد اصلی این رویکرد، ناظر بر فردی سازی

---

۱. از جمله محکومان مشمول ماده ۶۲ قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۱۳۹۲؛ بر اساس رای وحدت رویه ۸۷۴ تاریخ ۱۴۰۴/۱۰/۲۳هیات عمومی دیوان عالی کشور، در جرایم تعزیری از درجه پنج تا درجه هشت، دادگاه می‌تواند در صورت وجود شرایط مقرر در تعویق مراقبتی محکوم به حبس را با رضایت وی در محدوده مکانی مشخص تحت نظارت سامانه‌های الکترونیکی قرار دهد. از این‌رو در این گونه موارد، لزومی به اعزام محکوم علیه به زندان و پیشنهاد قاضی اجرای احکام کیفری نیست و دادگاه ضمن صدور حکم یا پس از آن می‌تواند او را مشمول نظام آزادی تحت نظارت سامانه‌های مذکور قرار دهد.

مجازات (ابراهیمی و ملک‌افضلی‌اردکانی، ۱۴۰۳: ۳۷) و تسهیل فرآیند بازاجتماعی شدن مبتنی است.

ب) *مرحله پیش دادرسی و کنترل قضایی*: در مرحله دوم، امکان بهره‌گیری از نظارت الکترونیکی در مرحله پیش از صدور حکم فراهم گردید. در این وضعیت، پابند الکترونیکی نه به عنوان واکنشی نسبت به بزه احراز شده، بلکه به مثابه ابزاری برای مهار خطر احتمالی و تضمین حضور متهم در فرآیند دادرسی به کار گرفته می‌شود. این تحول، بیانگر عدول نسبی از منطق کلاسیک «جرم ـ مجازات» و حرکت به سوی رویکردی پیشگیرانه مبتنی بر احتمال خطر است.

ج) پابند الکترونیکی به عنوان اقدام تأمینی پساکیفری: نقطه عطف اساسی زمانی محقق می‌شود که این نهاد از قالب شیوه اجرای مجازات و یا تدبیر موقتی خارج شده و به عنوان یک اقدام تأمینی پس از اجرای مجازات مورد استفاده قرار گیرد.

در این الگوی نوین، نظارت الکترونیکی نه در جریان اجرای مجازات، بلکه پس از خاتمه آن و تنها بر مبنای تشخیص استمرار حالت خطرناک اعمال می‌شود. در چنین چارچوبی، مفهوم «حالت خطرناک» به معیار محوری مداخله کیفری بدل شده و شخص نه به سبب ارتکاب بزه جدید، بلکه به لحاظ پیش‌بینی احتمال تکرار بزه، تحت نظارت شدید قرار می‌گیرد. بر این اساس، پابند الکترونیکی بیش از آن‌که کارکردی بازپرورانه داشته باشد، به ابزاری برای کنترل و مهار مستمر اشخاص واجد وصف خطرناکی تبدیل می‌گردد. بر همین مبنا، دستورالعمل «نظارت الکترونیکی محکومان سابقه‌دار بزه سرقت» تدبیر نظارت الکترونیکی پس از پایان اجرای مجازات را به عنوان سازوکاری برای کنترل اشخاص دارای حالت خطرناک پیش‌بینی کرده است. این تحول، پرسش‌های بنیادینی در خصوص ماهیت حقوقی چنین اقدامی بر می‌انگیزد. در واقع، شدت محدودیت‌های مترتب بر آزادی تردد، میزان مداخله در حریم خصوصی و خانوادگی و قابلیت تمدید مکرر این تدبیر، این پرسش را مطرح می‌کند که آیا می‌توان آن را نوعی «مجازات مضاعف» و یا «حبس نامرئی» تلقی کرد؛ مجازاتی که بدون ارتکاب بزه جدید و تنها بر پایه فرض خطر ارتکاب بزه در آینده اعمال می‌شود (Giudicelli-Delage, ۲۰۱۰: ۶۹).

با توجه به گستره شمول این دستورالعمل و آثار حقوقی قابل توجه مترتب بر آن، نوشتار حاضر از یک‌سو به تبیین مبانی نظری این رویکرد و سیر تحولات آن در حقوق ایران پرداخته و از سوی دیگر، به تحلیل انتقادی مفاد این دستورالعمل در چارچوب نظام حقوقی ایران می‌پردازد.

الف: تبیین مبانی نظری و سیر تحولات

۱- **چارچوب نظری:** مفهوم «خطرناکی» یا «حالت خطرناک» از بنیادی‌ترین مفاهیم جرم‌شناسی بالینی است و یکی از معیارهای اصلی تحلیل شخصیت بزه‌کار و ارزیابی احتمال ارتکاب بزه به شمار می‌آید. این مفهوم در اواخر سده نوزدهم، با ظهور مکتب تحققی، وارد ادبیات جرم‌شناسی شد و به تدریج در کانون مباحث مربوط به پیشگیری از جرم و واکنش اجتماعی نسبت به بزه‌کاری قرار گرفت. (بابایی، ۱۳۹۰: ۱۸۳) «حالت خطرناک» به وضعیتی اطلاق می‌شود که در آن، بر پایه ویژگی‌های فردی و شرایط موجود، احتمال ارتکاب بزه از سوی شخص بالا ارزیابی می‌شود. این تعریف به دلیل گستردگی مفهومی، طیف وسیعی از بزه‌ها، از بزه‌های خشونت آمیز تا بزه‌های مبتنی بر تقلب و فریب، را در بر می‌گیرد. با این حال، برخی جرم‌شناسان با تأکید بر نقش محوری خشونت، مفهوم «حالت خطرناک» را ناظر به اشخاصی دانسته‌اند که احتمال ارتکاب بزه‌های خشونت‌بار از سوی آنان بالاست. بر اساس این رویکرد، خطرناکی به وضعیتی اطلاق می‌شود که در آن شخص استعداد و یا آمادگی ارتکاب اعمال خشونت‌بار علیه دیگران را داراست. (Millaud, 1999: 221)بر اساس این برداشت، خطرناکی ناظر بر احتمال ارتکاب رفتارهایی است که حیات، سلامت جسمانی و یا تمامیت فیزیکی اشخاص را به مخاطره می‌اندازند. تفاوت میان این دو رویکرد، پیامدهای مهمی در ارزیابی خطر و پیش‌بینی تکرار بزه دارد، زیرا در رویکرد نخست، ارزیابی معطوف به احتمال تکرار هر نوع رفتار بزه‌کارانه است، در حالی که در رویکرد دوم، تمرکز بر احتمال ارتکاب مجدد بزه‌های خشونت‌بار قرار می‌گیرد. این برداشت از مفهوم خطرناکی، در تقابل با مبانی حقوق کیفری کلاسیک

قرار دارد که مسئولیت کیفری را نه بر پیش‌بینی رفتار آینده، بلکه بر اراده آزاد و قابلیت انتساب رفتار بزه‌کارانه استوار می‌دانست.

بر اساس دیدگاه اندیشمندان مکتب کلاسیک، از جمله بنتام و بکاریا، مسئولیت اخلاقی شخص بر دو مؤلفه اساسی «اراده آزاد» و «قوه تشخیص و آگاهی» استوار است. از منظر آنان، انسان زمانی واجد مسئولیت اخلاقی و کیفری محسوب می‌شود که از توانایی عقلانی برای درک ماهیت و پیامدهای رفتار خود برخوردار بوده و در عین حال، با اراده‌ای آزاد نسبت به انتخاب و انجام آن رفتار اقدام کند. بر این مبنا، اشخاصی که فاقد قدرت تمییز و ادراک کافی هستند، از قلمرو مسئولیت اخلاقی و کیفری خارج می‌شوند. از جمله این گروه‌ها می‌توان به مبتلایان به اختلالات شدید روانی و کودکان اشاره نمود که به دلیل فقدان و یا نقص در قوه تشخیص، توانایی انتساب کامل رفتار بزه‌کارانه به آنان محل تردید است. این مبانی نظری، بنیان حقوق کیفری کلاسیک را شکل داد و به ویژه در تدوین قانون جزای فرانسه مصوب ۱۸۱۰ م. انعکاس آشکاری یافت. بر این اساس، مسئولیت کیفری مبتنی بر اراده آزاد و قابلیت انتساب رفتار بزه‌کارانه به مرتکب، به یکی از اصول بنیادین نظام عدالت کیفری کلاسیک بدل شد (ابراهیمی، ۱۴۰۳: ۲۲).

اندیشمندان مکتب تحققی با مبانی نظری مکتب کلاسیک به مخالفت برخاستند و این دیدگاه را که رفتار انسانی حاصل اراده‌ای آزاد، آگاهانه و مستقل است، مورد انتقاد قرار دادند. از منظر آنان، رفتار بزه‌کارانه بیش از آن‌که محصول انتخاب آزاد شخص باشد، نتیجه تأثیر متقابل عوامل زیستی، روان‌شناختی و محیطی است. بر این اساس، بزه‌کار تحت سلطه نوعی جبر قرار دارد و کنش بزه‌کارانه او را باید در چارچوب ویژگی‌های شخصیت بزه‌کارانه و شرایط اجتماعی مؤثر بر رفتار وی تحلیل کرد. در همین راستا، انریکو فری پیشنهاد نمود که مفهوم «مسئولیت اجتماعی» جایگزین مفهوم «مسئولیت اخلاقی» گردد. بر مبنای این رویکرد، واکنش کیفری نه به دلیل سرزنش اخلاقی مرتکب، بلکه به سبب تحقق مادی رفتار بزه‌کارانه و ضرورت حمایت از نظم اجتماعی اعمال می‌شود. به عبارت دیگر، مبنای مداخله نظام کیفری، ارتکاب بزه و میزان خطرناکی شخص برای جامعه بوده و تنها قابلیت انتساب اخلاقی رفتار به او نمی‌باشد (پرادل، ۱۴۰۲: ۱۱۳). از این رو، دامنه اعمال

حقوق کیفری می‌تواند اشخاصی را نیز در بر گیرد که بر اساس آموزه‌های مکتب کلاسیک، به دلیل فقدان اراده آزاد و یا نقصان در قوه تشخیص، از مسئولیت کیفری معاف تلقی می‌شدند.

مکتب تحققی هم‌چنین برداشت متفاوتی از ماهیت و کارکرد مجازات ارائه نمود. از دیدگاه آنان، مجازات باید از هرگونه انگیزه انتقام‌جویانه و اخلاق‌مدارانه فاصله گرفته و تنها در خدمت اهداف سودمند اجتماعی قرار گیرد. بنابراین، مشروعیت واکنش کیفری نه در استحقاق اخلاقی بزه‌کار برای تحمل رنج، بلکه در کارآمدی آن برای تأمین امنیت عمومی، پیشگیری از جرم و حمایت از جامعه نهفته است. در این چارچوب، دفاع اجتماعی به عنوان هدف اصلی نظام کیفری مطرح می‌شود و مجازات و یا اقدامات تأمینی باید متناسب با میزان خطرناکی و احتمال تکرار بزه از سوی مرتکب تعیین شوند. با این حال، این دگرگونی اساسی در اندیشه کیفری، مستلزم یافتن مبنایی جدید برای توجیه مداخله جامعه در قبال بزه‌کاران و نیز تعیین نوع و میزان واکنش کیفری نسبت به آنان بود. جرم‌شناسان مکتب تحققی این مبنا را در مفهوم «خطرناکی»[۱] یافتند، مفهومی که نخستین بار توسط گاروفالو در چارچوب نظریه دفاع اجتماعی مطرح شد. بر اساس این دیدگاه، مشروعیت مداخله جامعه و اعمال واکنش کیفری نه بر پایه سرزنش اخلاقی مرتکب، بلکه بر اساس میزان خطری است که وی برای نظم و امنیت اجتماعی ایجاد می‌کند.

گاروفالو خطرناکی را متشکل از دو عنصر اساسی می‌دانست. نخست، «استعداد و یا ظرفیت جنایی» که به میزان آسیب، شرارت و یا رفتار بزه‌کارانه‌ای اشاره دارد که می‌توان از یک شخص انتظار داشت. این مؤلفه با ویژگی‌های پایدار شخصیت، گرایش‌های ضد اجتماعی و درجه انحراف اخلاقی شخص ارتباط داشته و بیانگر احتمال بروز رفتارهای بزه‌کارانه در آینده است. عنصر دوم، «قابلیت انطباق‌پذیری اجتماعی» است که ناظر بر توانایی شخص برای تغییر، اصلاح و باز اجتماعی‌شدن پس از ارتکاب بزه است. این مؤلفه میزان آمادگی بزهکار را برای پذیرش هنجارهای اجتماعی، سازگاری با الزامات زندگی جمعی و بازگشت به یک زندگی قانون‌مدار ارزیابی می‌کند. به بیان دیگر، قابلیت انطباق

---

۱. Dangerousness

پذیری بازتابی از درجه جامعه پذیری شخص و ظرفیت او برای اصلاح و بازپروری است (نجفی ابرندآبادی و هاشم‌بیگی، ۱۴۰۳: ۱۵۹).

بر این اساس، در نظریه گاروفالو، ارزیابی خطرناکی تنها به سنجش احتمال ارتکاب مجدد بزه محدود نمی‌شود، بلکه مستلزم بررسی هم‌زمان میزان گرایش بزه‌کارانه شخص و ظرفیت او برای سازگاری مجدد با جامعه است. این برداشت، بعدها به یکی از مبانی اصلی ارزیابی خطر، پیش‌بینی تکرار بزه و تعیین اقدامات تأمینی و تربیتی در جرم‌شناسی بالینی تبدیل شد. بر اساس نظریه گاروفالو، ارزیابی وضعیت خطرناکی بزه‌کار از طریق ترکیب دو مؤلفه «ظرفیت جنایی» و «قابلیت انطباق‌پذیری اجتماعی» صورت می‌گیرد. از تلفیق این دو شاخص، چهار وضعیت متمایز قابل تصور است:

۱. *ظرفیت جنایی بالا و قابلیت انطباق پذیری مطلوب:* در این حالت، شخص از استعداد و آمادگی قابل توجهی برای ارتکاب رفتارهای بزه‌کارانه برخوردار است، اما هم‌زمان توانایی نسبی برای سازگاری با هنجارهای اجتماعی و اصلاح رفتار خود را نیز داراست.

۲. *ظرفیت جنایی پایین و قابلیت انطباق پذیری ضعیف*: در این وضعیت، گرایش بزه‌کارانه شخص محدود است، اما توانایی او برای باز اجتماعی شدن و پذیرش ارزش‌ها و قواعد اجتماعی در سطح پایینی قرار دارد.

۳. *ظرفیت جنایی بالا و قابلیت انطباق پذیری ضعیف*: این ترکیب شدیدترین و نگران کننده‌ترین شکل خطرناکی را نشان می‌دهد. در چنین وضعیتی، شخص نه تنها از آمادگی بالایی برای ارتکاب بزه برخوردار است، بلکه ظرفیت اندکی برای اصلاح، بازپروری و انطباق با الزام‌های زندگی اجتماعی دارد. از منظر جرم‌شناسی بالینی، این گروه بیشترین احتمال تکرار بزه و تهدید برای امنیت اجتماعی را دارا هستند.

۴. *ظرفیت جنایی پایین و قابلیت انطباق پذیری مطلوب*: این وضعیت خفیف‌ترین درجه خطرناکی را منعکس می‌کند. اشخاص این دسته به شکل معمول از گرایش بزه‌کارانه پایدار برخوردار نیستند و توانایی مناسبی برای سازگاری با هنجارهای اجتماعی دارند. بزهکاران اتفاقی و مرتکبان قتل‌های ناشی از هیجان و یا انگیزه‌های عاطفی به شکل عمده در این گروه قرار می‌گیرند .

ترکیب‌های گوناگون میان «ظرفیت جنایی» و «قابلیت انطباق پذیری اجتماعی» به اشکال و درجات متفاوتی از خطرناکی جرم‌شناختی منجر می‌شوند. در ادبیات جرم‌شناسی، دو نوع اصلی از حالت خطرناک قابل شناسایی است. نخست، حالت خطرناک مزمن و یا پایدار که بیانگر وضعیتی به نسبت دائمی و ریشه‌دار در شخصیت بزهکار است (نجفی ابرندآبادی و ایارگر، ۱۳۹۳: ۲۴). این نوع خطرناکی به شکل عمده در اشخاصی مشاهده می‌شود که دارای ویژگی‌های پایدار ضد اجتماعی بوده و ناسازگاری آنان با هنجارها و ارزش‌های اجتماعی به بخشی از ساختار شخصیتی آنان تبدیل شده است. دوم، حالت خطرناک بحرانی و یا موقعیتی که به وضعیت روانی و رفتاری خاصی اشاره دارد که شخص در آستانه ارتکاب بزه آن را تجربه می‌کند. با این حال، صرف وجود حالت خطرناک، اعم از مزمن و یا بحرانی، به تنهایی برای تبیین وقوع رفتار بزه‌کارانه کافی نیست و باید آن را در تعامل با شرایط و عوامل محیطی ارزیابی کرد.

از منظر جرم‌شناسی بالینی، خطرناکی تنها به وجود گرایش‌ها، استعدادها و یا ویژگی‌های شخصیتی در شخص محدود نمی‌شود، بلکه تحقق آن مستلزم تعامل این ویژگی‌ها با شرایط و موقعیت‌های خاص محیطی است. به بیان دیگر، رفتار بزه‌کارانه به شکل عمده نتیجه برهم کُنش عوامل فردی و موقعیتی است و نمی‌توان آن را تنها بر مبنای خصوصیت‌های درونی بزه‌کار تبیین کرد. در همین راستا، برخی جرم‌شناسان و بزه‌دیده‌شناسان به نقش بزه‌دیده در شکل‌گیری موقعیت‌های خطرزا نیز توجه کرده‌اند (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۸۹: ۱۱۹). هرچند این دیدگاه به هیچ‌وجه مسئولیت مرتکب را نفی نمی‌کند، اما بر این نکته تأکید دارد که در برخی شرایط، ویژگی‌ها و یا رفتارهای بزه‌دیده می‌تواند در ایجاد یا تشدید وضعیت‌های مستعد وقوع بزه نقش داشته باشد.[1] کینبرگ، جرم شناس سوئدی، با تمرکز بر مفهوم «وضعیت‌های پیش‌جنایی»، سه دسته از موقعیت‌هایی را شناسایی نمود که می‌توانند بیانگر و آشکارکننده وضعیت خطرناک شخص باشند:

---

۱. ماده ۳۸ قانون مجازات اسلامی: جهات تخفیف عبارتند از: پ- اوضاع و احوال خاص مؤثر در ارتکاب بزه، از قبیل رفتار یا گفتار تحریک آمیز بزه‌دیده

۱-وضعیت‌های پیش‌جنایی اختصاصی و خطرناک: موقعیت‌هایی که به طور مستقیم و مشخص زمینه ارتکاب بزه خاصی را فراهم می‌کنند.
۲-وضعیت‌های پیش‌جنایی غیراختصاصی یا مبهم: شرایطی که هرچند مستعد انحراف و بزهکاری هستند، اما به بزه و یا رفتار بزه‌کارانه معینی منتهی نمی‌شوند.
۳-وضعیت‌های پیش‌جنایی مختلط: موقعیت‌هایی که واجد عناصر هر دو دسته پیشین بوده و در آن‌ها عوامل شخصی و محیطی به صورت توأمان در شکل‌گیری خطر ارتکاب بزه نقش ایفا می‌کنند (Kinberg, ۱۹۶۳: ۲۰۹).

بر این اساس، ارزیابی خطرناکی در جرم‌شناسی نوین مستلزم مطالعه هم‌زمان ویژگی‌های شخصیتی بزه‌کار، شرایط محیطی، موقعیت‌های پیش‌جنایی و تعاملات اجتماعی مؤثر بر فرایند گذار به رفتار بزه‌کارانه است.

در ادامه تحول مفهوم خطرناکی، *نظریه دفاع اجتماعی* نقطه عطف مهمی در انتقال این مفهوم از قلمرو جرم‌شناسی تحققی به حوزه سیاست جنایی به شمار می‌آید. مکتب نخست دفاع اجتماعی، مفهوم «حالت خطرناک» را از اندیشه‌های پوزیتیویستی اقتباس کرد، اما آن را در قالبی حقوقی و سیاست جنایی بازسازی نمود. این رویکرد بعدها در «دفاع اجتماعی نوین» نیز تداوم یافت، با این تفاوت که برخلاف جبرگرایی زیست شناختی مکتب تحققی، هدف آن استقرار سیاست جنایی انسان‌گرایانه‌ای بود که در آن حمایت از جامعه با اصلاح، درمان و بازپروری بزه‌کار تلفیق می‌شد (آشوری و نجفی ابرندآبادی، ۱۴۰۱: ۱۹). پس از جنگ جهانی دوم، اندیشه‌های دفاع اجتماعی نوین تأثیر عمیقی بر سیاست‌های جنایی بسیاری از کشورها بر جای گذاشت و در تدوین قوانین کیفری جدید انعکاس یافت (Gassin, ۱۹۷۵: ۳). به تعبیر کینبرگ، «خطرناکی» به «قطب‌نمای سیاست جنایی» بدل شد، بدین معنا که تصمیم‌گیری درباره نوع واکنش کیفری، انتخاب میان مجازات و اقدامات تأمینی، مدت نگهداری، برنامه‌های درمانی و شیوه بازپروری، بیش از آن‌که بر بزه ارتکابی استوار باشد، بر ارزیابی میزان خطر ناشی از شخص بزه‌کار مبتنی گردید. در چنین رویکردی، مجازات دیگر تنها پاسخی به بزه ارتکابی تلقی نمی‌شد، بلکه در کنار

آن، کارکردهایی چون مدیریت خطر، پیشگیری از تکرار بزه و حمایت از جامعه نیز بر عهده می‌گرفت.

بر همین اساس، اقدامات تأمینی جایگاه ویژه‌ای در نظام‌های کیفری یافتند. این اقدامات، برخلاف مجازات‌های سنتی که مدت و قلمرو آن‌ها از پیش تعیین می‌شود، بر این فرض استوار بودند که تا زمانی که وضعیت خطرناک بزه‌کار ادامه دارد، مداخله نیز باید متناسب با آن استمرار یابد. از این‌رو، اقدامات تأمینی ماهیتی انعطاف‌پذیر و قابل بازنگری دارند و استمرار، تعدیل و یا خاتمه آن‌ها تابع ارزیابی‌های دوره‌ای از میزان خطرناکی شخص است. در نتیجه، مفهوم خطرناکی تنها در مرحله تعیین واکنش کیفری نقش ایفا نمی‌کند، بلکه در مراحل مختلف فرایند اجرای عدالت کیفری نیز به یکی از معیارهای مهم تصمیم‌گیری تبدیل شده است. امروزه، ارزیابی خطر تکرار بزه و میزان تهدید نسبت به امنیت عمومی، از جمله معیارهای مؤثر در تصمیم‌گیری درباره اعطای نهادهایی مانند آزادی مشروط، تعلیق اجرای مجازات، نظام نیمه آزادی، آزادی تحت نظارت و سایر تدابیر ارفاقی به شمار می‌رود. هر چند خطرناکی تنها ملاک این تصمیم‌گیری‌ها نیست، اما در بسیاری از نظام‌های کیفری معاصر، یکی از مهم‌ترین شاخص‌های ارزیابی در تعیین نحوه، میزان و استمرار مداخله کیفری محسوب می‌شود. با توجه به نقش تعیین‌کننده ارزیابی خطرناکی در تصمیم‌گیری‌های کیفری، پرسش اساسی آن است که این وضعیت بر چه مبنایی و با استفاده از چه معیارها و روش‌هایی تشخیص داده می‌شود.

۲-**تشخیص حالت خطرناک:** ارزیابی و تشخیص خطرناکی جرم‌شناختی عموماً بر دو رویکرد اصلی، یعنی روش بالینی و روش آماری، استوار است. در روش بالینی، متخصصان با بهره‌گیری از مصاحبه‌های تخصصی، بررسی سوابق فردی و ارزیابی ویژگی‌های شخصیتی بزه‌کار، میزان خطر ارتکاب مجدد بزه را برآورد می‌کنند. در مقابل، روش آماری بر استفاده از مقیاس‌ها، جداول و ابزارهای پیش‌بینی خطر مبتنی است که با اتکا به داده‌های تجربی و مطالعات مربوط به تکرار بزه، احتمال بازگشت شخص به رفتار بزه‌کارانه را تخمین می‌زنند. با وجود تفاوت این دو رویکرد، هر دو در این نکته اشتراک دارند که

ارزیابی خطرناکی تنها بر رفتار بزه‌کارانه‌ی ارتکابی مبتنی نیست، بلکه شخصیت مرتکب و سایر عوامل مؤثر در احتمال تکرار بزه نیز در فرایند ارزیابی نقش اساسی ایفا می‌کنند. (ابراهیمی، ۱۳۸۸)

توجه به شخصیت بزه‌کار در فرایند ارزیابی خطرناکی، موجب شده است که «پرونده شخصیت»[1] در بسیاری از نظام‌های عدالت کیفری، به ویژه در حوزه بزه‌کاری کودکان و نوجوانان، جایگاه ویژه‌ای پیدا کند. هدف از تشکیل این پرونده، شناخت جامع ویژگی‌های روانی، خانوادگی، اجتماعی و محیطی بزه‌کار به منظور اتخاذ تصمیم کیفری متناسب با وضعیت شخصی او است. برای سنجش میزان خطرناکی بزه‌کار، به شکل معمول مجموعه‌ای از شاخص‌های حقوقی، روان‌شناختی، زیستی و اجتماعی مدنظر قرار می‌گیرد. شاخص‌های حقوقی، که از آن‌ها با عنوان «شاخص‌های قانونی» نیز یاد می‌شود، شامل تعداد، نوع و کیفیت بزه‌های ارتکابی پیشین، سوابق کیفری و الگوی تکرار رفتار بزه‌کارانه است. در کنار این عوامل، ویژگی‌های زیستی، روان‌شناختی و اجتماعی شخص نیز در قالب «شاخص‌های پزشکی ـ روان‌شناختی و اجتماعی» ارزیابی می‌شوند. داده‌های مربوط به این شاخص‌ها از طریق روش‌های مختلفی گردآوری می‌شود، از جمله بررسی وضعیت خانوادگی و محیط اجتماعی شخص، مطالعات مددکاری اجتماعی، مصاحبه‌های بالینی، آزمون‌های روان‌شناختی و در موارد خاص، ارزیابی‌های عصب روان‌شناختی و پزشکی. مجموعه این اطلاعات، امکان ترسیم تصویری جامع از شخصیت بزه‌کار و برآورد احتمال تکرار بزه و یا بروز رفتارهای خطرناک در آینده را فراهم می‌کند.

با وجود جایگاه محوری مفهوم «حالت خطرناک» و یا «خطرناکی» در جرم‌شناسی بالینی، کاربرد و پیش‌بینی پذیری این مفهوم همواره با دشواری‌های جدی همراه بوده و

---

۱ . ماده۲۰۳ ق.آ.د.ک: در جرایمی که مجازات قانونی آن‌ها سلب حیات، قطع عضو، حبس ابد و یا تعزیر درجه چهار و بالاتر است و هم‌چنین در جنایات عمدی علیه تمامیت جسمانی که میزان دیه آن‌ها ثلث دیه کامل مجنی علیه یا بیش از آن است، بازپرس مکلف بوده تا در حین انجام تحقیقات، دستور تشکیل پرونده شخصیت متهم را به واحد مددکاری اجتماعی صادر نماید. این پرونده که به صورت مجزا از پرونده عمل بزه‌کارانه تشکیل می‌گردد، حاوی مطالب زیر است: الف. گزارش مددکار اجتماعی در خصوص وضع مادی، خانوادگی و اجتماعی متهم، ب. گزارش پزشکی و روان پزشکی.

طی دهه‌های اخیر مورد نقدهای گسترده قرار گرفته است. این نقدها، که متوجه بنیان‌های نظری مفهوم نیز هستند، در واقع به طور هم‌زمان اعتبار و کارآمدی جرم‌شناسی بالینی را نیز به چالش می‌کشند. برخی از نویسندگان، مفهوم خطرناکی را با واقعیت‌های پیچیده پدیده بزه‌کارانه ناسازگار دانسته و پیشنهاد کرده‌اند که این مفهوم با مفاهیم جایگزین باز تعریف شود. از جمله، گراماتیکا مفهوم «ناسازگاری اجتماعی ذهنی» را مطرح کرده و تلاش نموده است، به جای تمرکز بر برچسب خطرناکی، بر میزان انطباق و یا عدم انطباق شخص با نظم اجتماعی تأکید کند. هم‌چنین برخی دیگر، مفهوم «بلوغ شخصیتی» را پیشنهاد کرده‌اند، مفهومی که بیش از خطرناکی، بر ماهیت پویا، تحول پذیر و تدریجی شخصیت انسان در فرآیند رشد و تجربه اجتماعی تأکید دارد. گروهی دیگر از منتقدان، اصل مفهوم خطرناکی را از اساس مورد تردید قرار داده و آن را مفهومی هنجاری و وابسته به نظام‌های حقوقی و فرهنگی متفاوت می‌دانند. از این منظر، آن‌چه به عنوان خطرناکی تعریف می‌شود، تا حد زیادی تابع سیاست جنایی، ارزش‌های اجتماعی و چارچوب‌های قانونی هر کشور است و بنابراین از ثبات و جهان شمولی لازم برای یک مفهوم علمی برخوردار نیست(Debuyst & Tulkens, 1981) .

افزون بر این، واگذاری نقش ارزیابی خطرناکی به روان‌پزشکان و متخصصان سلامت روان نیز موجب شکل‌گیری رابطه‌ای مبهم و گاه مسئله‌دار میان «حالت خطرناک» و «بیماری‌های روانی» شده است. این هم‌پوشانی می‌تواند منجر به خلط میان بزه‌کاری و اختلال روانی گردد و در نتیجه، پیامدهایی در حوزه مشروعیت مداخله‌های کیفری و درمانی به همراه داشته باشد. در کنار این نقدهای نظری، یکی از مهم‌ترین چالش‌های وارد بر مفهوم خطرناکی، به مسأله ارزیابی و پیش بینی آن باز می‌گردد. در واقع، پیش بینی تکرار بزه همواره با عدم قطعیت‌های جدی مواجه است و ابزارهای موجود برای پیش بینی رفتار آینده اشخاص، از دقت و قابلیت اتکای کامل برخوردار نیستند. از این‌رو، اعتبار علمی مفهوم خطرناکی به طور مستقیم به محدودیت‌ها و خطاهای احتمالی در پیش‌بینی بازگشت مجدد به رفتار بزه‌کارانه گره خورده است.

۳- سیر تقنینی پایش تأمینی در حقوق ایران

نویسندگان نخستین قانون مجازات عمومی ایران، با اقتباس مستقیم از قانون جزای ۱۸۱۰ م. فرانسه، واکنش کیفری نسبت به بزه‌کاری را تنها در قالب «مجازات» و اقسام آن صورت بندی نمودند. بر این اساس، نظام کیفری کلاسیک ایران در بدو شکل‌گیری، مبتنی بر منطق تقصیر، مسئولیت فردی و واکنش سرکوب‌گرانه پسینی بوده است. در این چارچوب، تمایزی میان مجازات و تدابیر پیشگیرانه و یا حمایتی وجود نداشته و حقوق کیفری تنها به عنوان ابزاری برای پاسخ به بزه ارتکابی تلقی می‌شد، نه وسیله‌ای برای مدیریت خطر و یا پیشگیری از تکرار بزه. با گذشت قریب به سی و پنج سال از تصویب قانون مزبور، مفهوم «اقدامات تأمینی» به تدریج وارد نظام تقنینی ایران گردید. در این راستا، لایحه قانون اقدامات تأمینی که با الهام از قانون جزای ۱۹۳۷ م. سوئیس تدوین و در سال ۱۳۳۷ ش. به مجلس شورای ملی تقدیم شده بود، در نهایت با اصلاحاتی در قالب قانونی مشتمل بر ۲۱ ماده، در تاریخ ۱۳۳۹/۲/۱۲ به تصویب رسید (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۷۴: ۱۰). بدین ترتیب، نظام کیفری ایران نیز همسو با تحولات حقوق تطبیقی و تحت تأثیر آموزه‌های جرم‌شناسی تحققی، اقدامات تأمینی را به عنوان واکنشی حمایتی ـ پیشگیرانه در کنار مجازات‌ها به رسمیت شناخت. قانون‌گذار در مواد ۱ و ۵ این قانون، با تصریح به مفهوم «بزه‌کاران به عادت»، معیار «حالت خطرناک» را به عنوان مبنای مداخله کیفری مستقل از تحقق بزه، وارد نظام حقوقی نمود.

پس از انقلاب، علی‌رغم دگرگونی‌های بنیادین در ساختار قوانین کیفری و گرایش به اسلامی سازی آن‌ها، نهاد اقدامات تأمینی و تربیتی هم‌چنان حفظ گردید و در قانون مجازات اسلامی ۱۳۷۰ ش.، به ویژه در ماده ۱، مورد شناسایی قرار گرفت. با این حال، این وضعیت با تصویب قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ ش. دستخوش تحول شد و مقرره‌های مربوط به اقدامات تأمینی به صورت مستقل مورد نسخ قرار گرفت، امری که نشانگر نوعی ناپایداری و تزلزل در جایگاه تقنینی این نهاد در حقوق کیفری ایران است. با این همه، حذف جایگاه تقنینی اقدامات تأمینی، مانع از استمرار رویکرد مبتنی بر حالت خطرناک در سیاست جنایی ایران نشد، چنان‌که برخی تدابیر اجرایی، از جمله دستورالعمل «نظارت الکترونیکی محکومان سابقه‌دار بزه سرقت»، هم‌چنان بر مبنای ارزیابی خطر تکرار بزه

طراحی شده‌اند. دستورالعمل یاد شده را می‌توان در چارچوب تدابیری تحلیل نمود که در ادبیات حقوق کیفری از آن‌ها با عنوان «نگهداری و یا پایش تأمینی» یاد می‌شود. این اقدام، به عنوان یکی از مصداق‌های محدود کننده آزادی، بر پایه فرض تداوم حالت خطرناک برخی بزه‌کاران توجیه می‌شود. مشروعیت این اقدام نه از ارتکاب بزه محقق، بلکه از احتمال تکرار بزه ناشی می‌گردد (Alix, ۲۰۱۱: ۴۷) و هدف آن، اعمال نظارت، مراقبت مستمر و در مواردی طرد اجتماعی بزه‌کاران خطرناک است. این تدبیر در عمل به مجازات اصلی افزوده شده و به مثابه ابزاری برای مدیریت خطر و صیانت از جامعه در برابر تکرار بزه مورد استفاده قرار می‌گیرد.

پیش از این ، قانون‌گذار ایرانی سازوکارهایی برای اعمال نظارت تأمینی در محیط آزاد و خارج از زندان نسبت به بزه‌کاران خطرناک ـ تحت عنوان «بزه‌کاران سابقه‌دار» ـ پیش بینی کرده بود. این رویکرد در قالب قانون الحاق یک ماده به قانون مجازات اسلامی درباره نحوه نظارت بر بزه‌کاران سابقه‌دار مصوب ۱۷ اردیبهشت ۱۳۸۷ ش. متبلور شد. منشأ این مقرره، لایحه‌ای تحت عنوان «نظارت بر سارقان سابقه‌دار» بود که به ابتکار نهادهای انتظامی و اجرایی تهیه و در سال ۱۳۸۳ ش. به مجلس ارائه گردید (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۸۸: ۷۴۲). هدف اصلی آن، اعمال نظارت پس از تحمل محکومیت کیفری بر بزه‌کارانی ـ به ویژه سارقان ـ بود که به دلیل فقدان سازوکارهای کنترلی مؤثر پس از آزادی، مستعد تکرار بزه تلقی می‌شدند. بر این اساس، این دسته از بزه‌کاران مشمول نظارت‌های دوره‌ای، از جمله پایش‌های هفتگی و ماهیانه توسط پلیس قرار گرفتند.

قانونگذار در شناسایی بزه‌کاران سابقه‌دار، دو شاخصه اصلی خطرناکی، یعنی شاخصه قانونی و شاخصه بالینی را مدنظر قرار داده بود. از حیث قانونی، بزه‌کار سابقه‌دار شخصی است که حداقل دو بار دارای محکومیت مؤثر کیفری به سبب ارتکاب بزه عمدی بوده و مجدد مرتکب بزه عمدی شود. در مقابل، از منظر بالینی، ویژگی‌های شخصیتی، روانی و اخلاقی، به همراه عوامل زیستی، روان شناختی و اجتماعی مؤثر در ارتکاب بزه، به عنوان معیارهای ارزیابی خطرناکی تلقی می‌شوند.

در حالی که احراز شاخص‌های قانونی به شکل عمده در صلاحیت و توان مرجع قضایی قرار دارد، ارزیابی شاخص‌های بالینی، به دلیل ماهیت تخصصی و تا حدی ذهنی آن، مستلزم بهره‌گیری از دانش جرم‌شناسی، روان شناسی و روان پزشکی است. با این حال، قانون‌گذار سازوکار روشنی برای تشخیص حالت خطرناک پیش بینی نکرده و مشخص نساخته است که این ارزیابی باید توسط مراجع تخصصی و یا کمیسیون‌های جرم‌شناختی انجام شود و یا در صلاحیت مستقیم مرجع قضایی قرار داشته باشد (ابراهیمی، ۱۳۸۸). هم‌چنین، قانون‌گذار مشخص نکرده است که نتایج این ارزیابی‌ها باید در قالب پرونده شخصیت و یا از طریق ابزارهای استاندارد سنجش خطر در اختیار دادگاه قرار گیرد. افزون بر این، ماهیت حقوقی نظارت پس از پایان اجرای محکومیت و حدود صلاحیت نهادهای مسئول اجرای آن، از جمله نیروی انتظامی، سازمان زندان‌ها و سایر نهادهای ذی‌ربط، هم‌چنان با ابهام مواجه است. از منظر مبانی سیاست جنایی، میان مقرره‌های ناظر بر ماده ۴۸ مکرر (واقفی، ۱۳۹۰: ۷۷) و قوانینی هم‌چون قانون وادار نمودن محبوسین به کار مصوب ۱۳۱۴ ش. و قانون تشدید مجازات اشخاص بدسابقه و شرور مصوب ۱۳۲۲ ش.، شباهت‌های قابل توجهی مشاهده می‌شود، زیرا هر یک با درجاتی متفاوت، بر منطق کنترل، مهار و طرد بزه‌کاران خطرناک مبتنی بوده‌اند.

در مجموع، بررسی این تحولات بیانگر غلبه تدریجی گفتمان «مدیریت خطر» در سیاست جنایی تقنینی ایران است، گفتمانی که به طور آشکار متأثر از رویکردی پلیسی ـ مدیریتی بوده و در آن، اولویت به تأمین امنیت عمومی، کاهش احساس ناامنی اجتماعی، کنترل بزه‌کاران سابقه‌دار و کاهش هزینه‌های مقابله با بزه داده می‌شود. این منطق، که در مقرره‌ها و دستورالعمل‌های اخیر ـ از جمله دستورالعمل نظارت الکترونیکی محکومان سابقه‌دار سرقت ـ نیز متجلی است، بیش از آن‌که بر اصلاح و باز اجتماعی‌سازی بزه‌کاران تأکید داشته باشد، معطوف به کنترل، پایش و مهار پیش‌دستانه خطر است. با توجه به مبانی نظری، جرم‌شناختی و تقنینی پیش گفته، اکنون می‌توان دستورالعمل حاضر را از منظر انطباق آن با اصول بنیادین حقوق کیفری مورد تحلیل انتقادی قرار داد.

ب: نقد و تحلیل دستورالعمل

دستورالعمل مورد بحث در این مقاله در سه محور تحلیل می‌شود: نخست، چارچوب قانونی و مبانی استنادی آن، با هدف تبیین جایگاه دستورالعمل در سلسله مراتب منابع حقوقی و ارزیابی انطباق آن با قوانین بالادستی؛ دوم، چارچوب اجرایی و مفاد دستورالعمل، از حیث دامنه شمول، شرایط اعمال و سازوکارهای پیش بینی شده برای نظارت و کنترل، با تأکید بر چگونگی تحقق اهداف اعلامی آن؛ و سوم، تعارض‌های احتمالی این دستورالعمل با اصول بنیادین حقوق کیفری و نیز پیامدهای آن برای حقوق و آزادی‌های اساسی اشخاص، به ویژه آزادی رفت و آمد و حریم خصوصی.

۱- چارچوب قانونی و محتوای دستورالعمل

دستورالعمل مورد بحث ناظر بر محکومانی است که دوره محکومیت آنان خاتمه یافته، پرونده اجرای احکام‌شان مختومه شده و فاقد هرگونه محکومیت تکمیلی و یا تعلیقی هستند. بنابراین، این دستورالعمل از حیث مبنا، قلمرو اجرا و ماهیت حقوقی، با نهاد آزادی تحت نظارت سامانه‌های الکترونیکی موضوع ماده ۶۲ قانون مجازات اسلامی[1] تفاوت اساسی دارد، زیرا نهاد اخیر تنها شیوه‌ای برای اجرای مجازات حبس در جریان محکومیت است، در حالی که دستورالعمل حاضر، نظارت بر اشخاص را پس از پایان اجرای محکومیت پیش‌بینی می کند.

در مقدمه دستورالعمل، با استناد به بند ۵ اصل ۱۵۶[2] قانون اساسی، ماده ۱ قانون پیشگیری از وقوع جرم، جزء «د» بند ۸ ماده ۴ قانون نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران، سند تحول و تعالی قوه قضاییه، قسمت اول بند ۲۶ سیاست‌های کلی برنامه هفتم توسعه، ماده ۱۳ دستورالعمل کنترل بزه‌کاران حرفه‌ای و سابقه‌دار و نامه رئیس قوه قضاییه، هدف

---

۱. بر اساس این ماده: در جرائم تعزیری از درجه پنج تا درجه هشت، دادگاه می‌تواند در صورت وجود شرایط مقرر در تعویق مراقبتی، محکوم به حبس را با رضایت وی در محدوده مکانی مشخص تحت نظارت سامانه (سیستم)های الکترونیکی قرار دهد. در این خصوص ر.ک: شهرام ابراهیمی؛ حسین سلطانی فرد، پابند الکترونیک به عنوان شیوه نوین اجرای کیفر حبس؛ از سیاست تقنینی تا قضایی. دوره ۸۸، شماره ۱۲۶، شهریور ۱۴۰۳، صفحه ۱۹۳-۲۲۰.

۲ . اصل ۱۵۶ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، بند ۵: اقدام مناسب برای پیشگیری از وقوع بزه و اصلاح بزه‌کاران.

از تدوین آن ارتقای امنیت عمومی و آرامش روانی جامعه، اعمال اقدام‌های پیشگیرانه نسبت به بزه سرقت و کاهش خسارت‌های مادی و معنوی ناشی از آن اعلام شده است.

بدیهی است پیشگیری از وقوع بزه، دارای تعریف و محدودیت‌های مشخص قانونی است (نیازپور، ۱۳۸۲: ۱۲۴). مطابق ماده ۱ قانون پیشگیری از وقوع جرم، پیشگیری به معنای پیش بینی، شناسایی و ارزیابی خطر وقوع بزه و اتخاذ تدابیر لازم برای کاهش و یا از میان بردن آن است. این تعریف روشن می‌سازد که پیشگیری، در ذات خود، متکی بر تحلیل علمی خطر و برنامه‌ریزی تدابیر مناسب است و هیچ‌گونه اشاره‌ای به اعمال محدودیت‌های فراگیر، ناقض حریم خصوصی و یا آزادی‌های مشروع شهروندان ندارد. حتی در صورت تصویب مفاد دستورالعمل نظارت الکترونیکی محکومان سابقه‌دار سرقت در شورای عالی پیشگیری از وقوع جرم، الزامی بودن آن تابع مقررات تبصره‌های ماده ۴ قانون مذکور است. بر اساس این ماده، مصوبه‌های شورا تنها زمانی لازم‌الاجرا خواهند بود که با توافق و امضای سران سه قوه و در چارچوب قوانین موجود اتخاذ شوند. از منظر جرم‌شناختی و حقوق کیفری، این محدودیت حاکی از آن است که حتی تصمیم‌های شورا نمی‌تواند به خودی خود ابزاری برای وضع محدودیت‌های پیشگیرانه خارج از چارچوب قانونی ایجاد کند، زیرا چنین اقدامی به آزادی‌های شخصی صدمه می‌زند و با اصول قانونی بودن جرم و مجازات در تعارض است.

هم‌چنین، بند ۲ ماده ۳ قانون پیشگیری از وقوع جرم، وظایف شورای عالی را به تعیین راهبردها، سیاست‌های اجرایی و برنامه‌های ملی پیشگیری از وقوع بزه در چارچوب قوانین و سیاست‌های کلی نظام محدود می‌سازد. از منظر حقوقی، این محدودیت نشان می‌دهد که اقدام‌های اجرایی مستقیم بر افراد و اعمال محدودیت‌های شخصی باید مستقیماً بر اساس قوانین موجود و با رعایت حقوق شخصی صورت گیرد و شورا نمی‌تواند به صورت مستقل، مصادیق خاص محدودیت و یا کنترل پیشگیرانه را لازم‌الاجرا سازد.

اصل ۱۵۶ قانون اساسی نیز در همین راستا، ضمن تصریح به وظیفه پیشگیری از وقوع بزه، هم‌زمان بر حمایت از حقوق فردی و اجتماعی تأکید دارد. از دیدگاه جرم‌شناختی، این اصل بیانگر تعادل مورد نیاز بین اقدام‌های پیشگیرانه و تضمین آزادی‌های قانونی است،

به این معنا که پیشگیری از جرم نمی‌تواند به قیمت نقض حقوق بنیادین اشخاص تحقق یابد. هرگونه اقدام خارج از چارچوب قانونی، علی‌الاصول، نه تنها مشروعیت پیشگیرانه ندارد، بلکه می‌تواند پیامدهای معکوس روانی و اجتماعی بر اشخاص و جامعه به همراه داشته باشد.

از منظر نظریه‌های جرم‌شناسی، پیشگیری مؤثر نیازمند شناخت دقیق عوامل فردی و موقعیتی ارتکاب بزه، ارزیابی خطر واقعی و اعمال تدابیر متناسب با درجه خطرناک بودن شخص است. اقدام‌هایی که بدون مبنای قانونی و با اتکا به فرضیه‌ها و یا ابزارهای فراگیر انجام شوند، به جای پیشگیری، ماهیتی مجازات‌گونه یافته و با اصول حقوق کیفری در تضاد قرار می‌گیرند. بنابراین، بررسی دقیق دستورالعمل‌های نظارت الکترونیکی در پرتو این محدودیت‌ها و اصول، ضرورت انطباق اقدام‌های پیشگیرانه با چارچوب قانونی، تضمین آزادی‌های مشروع و ارزیابی علمی خطر بزه‌کاری را برجسته می‌سازد.

هم‌چنین، سیاست‌های کلی برنامه پنج ساله هفتم توسعه, اجرای سند تحول قضایی را مشروط به رعایت قوانین و مقرره‌های لازم دانسته است. این امر از دیدگاه جرم‌شناسی، ضرورت پیوند اقدام‌های پیشگیرانه با اصول قانونی، حقوق شهروندی و محدودیت‌های مشروع پیشگیری از بزه را تأکید می‌کند و هر گونه اقدام خارج از این چارچوب، با خطر اثر معکوس و تضاد با اصول حقوق کیفری مواجه خواهد شد.

علاوه بر این، بند ۸ ماده ۴ قانون نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران پیشگیری از وقوع بزه را به صراحت در چارچوب قانون مذکور تعریف کرده است[1] این محدودیت قانونی، از منظر جرم‌شناسی، نشان‌دهنده آن است که حتی ضابطان قضایی نمی‌توانند اقدام‌های پیشگیرانه‌ای خارج از حوزه اختیارات قانونی و یا ناقض آزادی‌ها و حقوق فردی انجام دهند. به عبارت دیگر، هر نوع کنترل و یا نظارت بر اشخاص، از جمله استفاده از ابزارهایی مانند نظارت الکترونیکی، باید با رعایت چارچوب قانونی و ارزیابی علمی

---

۱. ماده ۴: مأموریت و وظایف نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران عبارت است از؛ ۸. انجام وظایفی که بر طبق قانون به عنوان ضابط قوه قضائیه به عهده نیروی انتظامی محول است، از قبیل: د. پیشگیری از وقوع بزه.

خطرناک بودن اشخاص انجام شود تا هم مشروعیت قانونی و هم اثر پیشگیرانه آن حفظ گردد.

۲-چارچوب اجرایی و محتوای دستورالعمل

دستورالعمل نظارت الکترونیکی مشخص می‌نماید که پابند الکترونیکی بر محکومان سرقت‌های سابقه‌دار با حداقل چهار فقره محکومیت قطعی از تاریخ اول فروردین ۱۳۹۲ ش. نصب شود. این موضوع شامل کلیه اشکال ارتکاب بزه (مباشرت، مشارکت، معاونت یا خرید و فروش مال مسروقه) می‌گردد. اولویت اجرا با اشخاصی است که مرتکب سرقت‌های خشن، مسلحانه، به عنف و یا سازمان‌یافته شده‌اند، که نشان‌دهنده تمرکز روی ارتباط شدت بزه با خطر وقوع مجدد در تحلیل جرم‌شناختی است.

از منظر اجرایی، دادستان اختیار دارد که اجرای طرح را به معاون پیشگیری از وقوع بزه واگذار کند. تهیه و اعلام فهرست مشمولان به عهده سازمان زندان‌ها و مرکز آمار و فناوری اطلاعات قوه قضاییه است و این فهرست در اختیار فراجا قرار می‌گیرد. پس از صدور دستور قضایی، فراجا مکلف است اشخاص مشمول را فراخوانده و نصب تجهیزات را رایگان انجام دهد.

مدت نصب تجهیزات سه سال تعیین شده و با پیشنهاد مرکز پایش و موافقت دادستان، این مدت می‌تواند تا پنج سال تمدید شود. امکان خروج از طرح در صورت دو سال حسن رفتار و عدم ارتکاب بزه عمدی پیش بینی شده است و هم‌چنین، در مواقع اضطراری، خروج موقت از نظارت امکان‌پذیر است. از منظر مسئولیت کیفری، دستورالعمل تصریح کرده است که در صورت تخریب تجهیزات و یا ممانعت از انتقال داده‌ها، موضوع برای تعقیب کیفری به دادستان اعلام خواهد شد که این اقدام نشان‌دهنده ماهیت مجازات‌گونه و الزام‌آور بخش‌هایی از دستورالعمل است.

بررسی نحوه اجرای این دستورالعمل در عمل نشان می‌دهد که سازوکار پیش بینی شده در متن دستورالعمل، در مرحله اجرا با چالش‌ها و محدودیت‌های متعددی مواجه است که برخی از آن‌ها بر کارآمدی و حتی مشروعیت این تدبیر تأثیرگذارند.

در عمل، پلیس آگاهی با همکاری سازمان زندان‌ها و بر اساس سوابق موجود در سامانه‌های انتظامی، فهرست اشخاص مشمول را استخراج می‌کند. پس از فراخوان این اشخاص، پابندهای الکترونیکی که از طریق قرارداد فراجا با شرکت طرف قرارداد تأمین شده‌اند، بر افراد حاضر نصب می‌شود. با این حال، اجرای این سازوکار با موانع متعددی روبه‌رو است. نخست، تعداد اشخاص مشمول به مراتب بیش از ظرفیت پابندهای الکترونیکی موجود است و این امر امکان اجرای کامل دستورالعمل را با محدودیت مواجه کرده است. دوم، در عمل، اشخاصی که به فراخوان پلیس توجه نکرده و یا از حضور برای نصب پابند خودداری می‌کنند، جز در موارد خاص، با ضمانت اجرای قانونی مؤثری مواجه نیستند. هم‌چنین، هرچند مواردی مانند عدم حضور، عدم شارژ پابند و یا تخریب آن به دادستان گزارش می‌شود، در عمل تنها تخریب تجهیزات قابلیت تعقیب کیفری دارد و سایر موارد فاقد ضمانت اجرای مؤثر هستند. افزون بر این، بخش قابل توجهی از پابندهای الکترونیکی پس از استفاده و یا در اثر تخریب، نیازمند تعمیر بوده و حتی برخی از آن‌ها پس از پایان دوره استفاده، بدون انجام تعمیرات اساسی قابلیت استفاده مجدد ندارند که این امر خود یکی از عوامل کمبود تجهیزات به شمار می‌رود. در نهایت، تجربه اجرایی نشان می‌دهد که کارکرد عملی پابندهای الکترونیکی، بیش از آن‌که معطوف به پیشگیری از تکرار بزه باشد، در تسهیل کشف بزه و ردیابی موقعیت مکانی اشخاص مورد استفاده ضابطان قرار گرفته است.

مفاد دستورالعمل از منظر جرم‌شناسی و حقوق کیفری، با چالش‌های متعددی مواجه است. نخست، معیار انتخاب اشخاص مشمول، تنها بر تعداد محکومیت‌های پیشین و نوع بزه ارتکابی استوار شده و ارزیابی جامعی از وضعیت کنونی شخص، میزان اصلاح‌پذیری و یا خطرناکی فعلی وی را در بر نمی‌گیرد. در نتیجه، فرض استمرار خطرناکی تنها بر پایه سوابق کیفری، می‌تواند به برآورد نادرست احتمال تکرار بزه بینجامد (موذن‌زادگان و خدادادی، ۱۳۹۲: ۲۲۳)، زیرا بسیاری از محکومان پس از تحمل مجازات، فرایند بازاجتماعی‌شدن را طی کرده و دیگر واجد همان سطح از خطرناکی سابق نیستند. از منظر پلیس نیز اجرای فراگیر و بدون تفکیکِ پایش تأمینی نسبت به تمامی محکومان سابق، نه

تنها ضرورتی ندارد، بلکه در برخی موارد می‌تواند با اهداف اصلاحی نظام عدالت کیفری در تعارض قرار گیرد. به اعتقاد پلیس، بخشی از این دسته از سارقان پس از تحمل مجازات حبس، اصلاح شده و از رفتار بزه‌کارانه فاصله گرفته و مجدداً در خانواده، محیط کار و جامعه ادغام شده‌اند. از این‌رو، احضار و قرار دادن مجدد آنان در فرآیندهای پایشی، تنها به دلیل سابقه کیفری، می‌تواند پیامدهای معکوسی بر روند باز اجتماعی‌شدن آنان بر جای گذارد، زمینه انگ‌زنی و طرد اجتماعی را فراهم کند و حتی خود به عاملی بزه‌زا و زمینه‌ساز بازگشت به بزه‌کاری تبدیل شود.

دوم، تعیین مدت سه ساله برای نظارت الکترونیکی و امکان تمدید آن تا پنج سال، بدون پیش بینی ارزیابی‌های دوره‌ای و مبتنی بر معیارهای علمی، این نگرانی را ایجاد می‌کند که محدودیت‌های ناشی از این تدبیر بدون احراز استمرار حالت خطرناک ادامه یابد. سوم، هرچند دستورالعمل، این سازوکار را در قالب تدبیری پیشگیرانه معرفی می‌کند، الزام به نصب پابند، استمرار نظارت بر رفتار و موقعیت مکانی اشخاص و پیش‌بینی ضمانت اجرا در صورت تخریب تجهیزات، موجب می‌شود این تدبیر از حیث آثار عملی، به اقدام‌های کیفری نزدیک شود. از این‌رو، این پرسش مطرح می‌شود که آیا چنین محدودیت‌هایی، به ویژه پس از پایان اجرای محکومیت، با اصل قانونی بودن مجازات‌ها و اقدام‌های محدود کننده آزادی و نیز مبانی جرم‌شناسی پیشگیرانه سازگار است یا خیر؟.

۳. تعارض با اصول بنیادین حقوق کیفری

علی‌رغم استناد گسترده دستورالعمل به مبانی قانونی، در سراسر متن آن ابهام‌ها و ایرادهای جدی مشاهده می‌شود. در مرحله نخست، دستورالعمل ناظر بر اشخاصی است که مجازات کیفری خود را به طور کامل سپری کرده و هیچ محکومیت تکمیلی و یا معلقی ندارند. با این وجود، محدودیت‌های جدید بر آنان اعمال می‌شود که فاقد پیش بینی صریح قانونی است و مستقیماً با اصل ۳۶ قانون اساسی[1] و اصل قانونی بودن مجازات‌ها در تضاد قرار دارد. از منظر جرم‌شناختی، این اقدام می‌تواند به اجرای مجازات ثانویه و غیر مشروع منجر

۱. اصل ۳۶: حکم به کیفر و اجرای آن باید تنها از طریق دادگاه صالح و به موجب قانون باشد.

شود، زیرا اشخاص مورد نظر از حیث رفتار کیفری گذشته، مجازات خود را طی کرده‌اند و اعمال محدودیت مجدد بدون مبنای علمی برای پیش بینی خطر ارتکاب بزه، توجیه روانی و اجتماعی ندارد. از سوی دیگر، دستورالعمل عملاً خود را در مقام قانون‌گذار قرار داده و با توجیه پیشگیری، محدودیت‌هایی را وضع کرده است که ماهیت مجازات گونه دارند. این نکته به ویژه در ماده ۱۲ دستورالعمل آشکار است، جایی که تخطی از تعهدات شخص مشمول را با مسئولیت کیفری رو به رو می‌سازد. از دیدگاه جرم‌شناسی، چنین رویکردی مستلزم وجود شاخص‌های علمی برای تشخیص سطح خطر و قابلیت اصلاح شخص است، در حالی که دستورالعمل هیچ ارزیابی عملی و مستمر از خطر و یا اصلاح شخص ارائه نمی‌دهد و تنها محدودیت‌ها را مبتنی بر سوابق گذشته اعمال می‌کند. بنابراین، استفاده از عبارات کلی و مبهم، نه تنها با اصول قانونی هم‌خوانی ندارد، بلکه از منظر جرم‌شناسی، پیش بینی دقیق رفتار بزه‌کارانه در آینده را با خطای جدی مواجه می‌کند (نجفی ابرندآبادی و ایارگر، ۱۳۹۳: ۹). به بیان دیگر، اعمال محدودیت بدون مبنای قانونی و ارزیابی جرم‌شناختی معتبر، هم حقوق فردی شهروندان را نقض می‌کند و هم با منطق پیشگیری علمی از وقوع بزه در تضاد است، زیرا پیشگیری واقعی نیازمند تحلیل رفتار و ارزیابی احتمال ارتکاب بزه است و صرف استناد به سابقه کیفری گذشته، معیار کافی برای توجیه محدودیت‌های حقوقی و کیفری نیست.

تحلیل حقوقی و جرم‌شناختی این دستورالعمل نشان می‌دهد که پابند الکترونیکی پیش بینی شده در آن، از حیث کارکرد، فاقد محدوده مکانی مشخص است و برخلاف نهاد آزادی تحت نظارت الکترونیکی موضوع ماده ۶۲ قانون مجازات اسلامی، کارکرد پیشگیری وضعی ندارد، بلکه تنها امکان ثبت و ردیابی پسینی تردد و موقعیت مکانی شخص را فراهم می‌آورد. از این‌رو، داده‌های حاصل از این سامانه، به تنهایی مبنای قابل اعتمادی برای پیش بینی قصد ارتکاب بزه و یا ارزیابی خطر تکرار آن محسوب نمی‌شوند. در نتیجه، اتکای صرف به اطلاعات مکانی، بدون بهره‌گیری از معیارهای علمی ارزیابی خطر، می‌تواند زمینه‌ساز تصمیم‌گیری‌های سلیقه‌ای، ارائه ارزیابی‌های غیر واقع‌بینانه از میزان خطر و تحمیل محدودیت‌های نامتناسب بر آزادی‌های فردی شود.

در چارچوب سیاست جنایی مبتنی بر رویکرد «ریسک و نیاز» (ابراهیمی و ملک افضلی اردکانی، ۱۴۰۳: ۳۵)، به‌کارگیری نظارت الکترونیکی بر محکومان، به ویژه در قالب پابند الکترونیکی متحرک، به تنهایی قادر به کاهش عوامل خطر مرتبط با تکرار بزه و یا مداخله مؤثر در علل بزه‌زا نیست. این تدبیر، برخلاف برنامه‌های درمانی، آموزشی و باز اجتماعی‌کننده، عمدتاً به کنترل بیرونی رفتار شخص محدود می‌شود و به خودی خود تغییری در عوامل فردی، روان شناختی و یا اجتماعی مؤثر بر تکرار بزه ایجاد نمی‌کند. از این منظر، نظارت الکترونیکی بیش از آن‌که ابزاری برای کاهش خطر باشد، وسیله‌ای برای مدیریت و پایش آن محسوب می‌شود. به بیان دیگر، این تدبیر «خطر» را تحت نظارت قرار می‌دهد، بی‌آن‌که الزاماً سازوکارهای تولید و یا تداوم آن را دگرگون سازد. بنابراین، پرسش بنیادین این است که اگر ابزار مذکور نه در جهت درمان و نه در راستای کاهش خطرناک بودن عمل نماید، کارکرد واقعی آن چیست و از منظر جرم‌شناسی، چگونه می‌تواند توجیه علمی و یا قانونی برای اعمال محدودیت مستمر و مجازات‌گونه ارائه دهد؟

از منظر جرم‌شناختی، این دستورالعمل فاقد معیارهای شفاف و علمی برای تشخیص مخاطره‌های بالقوه اشخاص است و این ضعف، موجب می‌شود حتی کسانی که پس از تحمل مجازات اصلاح شده و به زندگی شرافتمندانه بازگشته‌اند، هم‌چنان مشمول محدودیت‌های ناشی از نصب پابند الکترونیکی شوند. به علاوه، دستورالعمل تمامی محکومیت‌ها را، اعم از مؤثر و غیرمؤثر، بدون هیچ‌گونه تفکیک و یا ارزیابی جرم‌شناختی لحاظ کرده است، در حالی که پیامدهای تبعی محکومیت‌ها به صراحت در مواد ۲۵ و ۲۶ قانون مجازات اسلامی تعیین شده است و اعمال محدودیت بر محکومیت‌های غیرمؤثر نه تنها فاقد توجیه قانونی است، بلکه مغایر با اصل قانونی بودن مجازات و اصول پیشگیری علمی محسوب می‌شود. این رویکرد نشان می‌دهد که محدودیت‌های مقرر در دستورالعمل تنها ماهیتی کنترلی و تنبیهی داشته و رویکرد پیشگیرانه و اصلاحی ندارد. بازه زمانی مشمولان نیز غیر منطقی است، به گونه‌ای که شخصی با محکومیت‌های قدیمی و بدون ارتکاب بزه جدید، سال‌ها بعد دوباره وارد فرآیندهای پلیسی می‌شود. این امر فاقد توجیه پیشگیرانه و مبنای قانونی روشن است.

هم‌چنین دستورالعمل با ابهام‌های جدی و ساختاری مواجه است، به‌گونه‌ای که در زمینه فراخوان اشخاص، منبع تأمین بودجه طرح، مبنای قانونی احضار، عنوان بزه‌کارانه برای عدم همکاری، و مفهوم کلی و نامشخص «تدبیر مناسب» ابهام وجود دارد. علاوه بر این، مفاهیم ضمنی جرم‌انگاری جدید، صلاحیت رسیدگی به تخریب تجهیزات، وضعیت مالکیت تجهیزات و حتی مسائلی مانند عدم شارژ پابند نیز روشن نشده است. از منظر حقوق کیفری، هیچ یک از این موارد دارای عنوان بزه‌کارانه صریح و مستند در قوانین موجود نیست و اعمال تعقیب کیفری بر اساس آن‌ها فاقد پشتوانه قانونی است و می‌تواند منجر به نقض اصول جرم‌شناسی پیشگیرانه، اصل قانونی بودن مجازات‌ها و حقوق بنیادین شهروندان شود.

افزون بر این، الزام به نصب تجهیزات بدون اخذ رضایت شخص، در حالی که در ماده ۶۲ قانون مجازات اسلامی رضایت محکوم علیه را شرط اجرای چنین تدبیری عنوان می‌کند، با اصول بنیادین حقوق کیفری و جرم‌شناسی پیشگیرانه در تعارض است. هم‌چنین، پیش بینی امکان اعتراض به ستاد کنترل بزه‌کاران حرفه‌ای و سابقه‌دار، هرچند در ظاهر مسیر شکایت را فراهم می‌آورد، اما نمی‌تواند جایگزین ضرورت وجود تصریح قانونی و مبنای قانونی روشن برای اعمال محدودیت‌ها و اقدام‌های نظارتی باشد. این خلأ قانونی می‌تواند منجر به اجرای اختیاری و سلیقه‌ای تدابیری شود که با اصول عدالت کیفری و امنیت حقوقی در تضاد قرار دارد.

در مجموع، با وجود آن‌که هدف ظاهری این دستورالعمل پیشگیری از وقوع بزه اعلام شده است، اما ساختار اجرایی، ضمانت اجراها و پیامدهای عملی آن نشان می‌دهد که تدابیر پیش بینی شده عملاً به مجازات مضاعف، مستمر و خارج از چارچوب قانونی تبدیل شده است. از منظر جرم‌شناسی و حقوق کیفری، این رویه مغایر با اصل قانونی بودن مجازات‌ها و امنیت حقوقی شهروندان است. راه‌کار معقول و منطبق با اصول حقوقی آن است که اعمال چنین تدابیری تنها مبتنی بر حکم دادگاه صالح و در قالب نهادهایی همانند مجازات تکمیلی، تعلیق اجرای مجازات و یا آزادی مشروط انجام شود. البته چنین رویکردی نیز باید همراه با تعیین دقیق تکالیف قانونی و ارزیابی مستمر رفتار شخص، به گونه‌ای که هم اهداف پیشگیرانه تأمین گردد و هم حقوق و آزادی‌های قانونی شهروندان محترم شمرده شود، باشد. لذا پابند

الکترونیکی، به عنوان یکی از مهم‌ترین ابزارهای اقدامات تأمینی، با اعمال نظارت مستمر و نامرئی بر تحرکات شخص، آزادی رفت و آمد و شیوه زیست روزمره وی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. اگرچه این ابزار اغلب به عنوان جایگزینی «کم هزینه‌تر» برای حبس معرفی می‌شود، اما استمرار طولانی مدت آن می‌تواند فشارهای جسمی، روانی و اجتماعی قابل‌توجهی ایجاد نموده و به نوعی به حبس نامرئی و یا اجبار کیفری تبدیل شود.

کارکرد واقعی این ابزار در چارچوب جرم‌شناسی و سیاست جنایی معاصر محل تردید است. پابند الکترونیکی نه به کاهش عوامل خطر مرتبط با تکرار بزه می‌پردازد و نه بر علل ساختاری، روانی و یا اجتماعی مولد خطرناکی تأثیر مستقیم دارد. از منظر جرم‌شناسی مبتنی بر ارزیابی «ریسک و نیاز»، این تدبیر تنها زمینه ساز کنترل بیرونی رفتار تلقی شده و هیچ‌گونه قابلیت اصلاحی و یا بازاجتماعی‌کننده ندارد.

با توجه به این ابهام‌ها و پیامدهای عملی، پابند الکترونیکی پساحبس به طور فزاینده‌ای ماهیت مجازات گونه یافته و این‌گونه اقدام‌ها ظاهراً پیشگیرانه تلقی شده اما با محدودیت‌های مستمر و کنترل گسترده فردی همراه گردیده است. این رویکرد بیانگر ظهور نوعی «حقوق کیفریِ حالتِ خطرناک» است، حقوقی که در آن حالِ خطرناک شخص و پیش بینی رفتار آینده‌اش، مبنای مداخله کیفری قرار می‌گیرد و مرز میان پیشگیری و مجازات، و میان ضمانت و استثناء را به شدت مخدوش می‌کند. از این منظر، پابند الکترونیکی، گرچه در ظاهر جایگزینی انسانی برای حبس معرفی می‌شود، اما در عمل به شدت به «*زندان در خانه*» شبیه است.

نتیجه گیری

حقوق کیفری مدرن بر اصل بنیادینی استوار است که بر اساس آن، صرف اندیشه و یا قصد بزه‌کارانه قابل مجازات نیست و تنها زمانی مداخله کیفری توجیه می‌یابد که اراده شخص در قالب فعل و یا ترک فعل در جهان خارج متجلی شود. از این‌رو، مادّیت رفتار بزه‌کارانه همواره یکی از ارکان اساسی مسئولیت کیفری و تضمینی برای محدود کردن مداخله دولت در قلمرو آزادی‌های فردی به شمار آمده است. این اصل، حقوق کیفری را از حوزه

اخلاق و باورهای درونی متمایز می‌کند و بزه را تنها در صورت تحقق رفتار خارجی قابل انتساب، موضوع واکنش کیفری قرار می‌دهد.

با وجود این، تحولات چند دهه اخیر نشان می‌دهد که این بنیان کلاسیک به تدریج دستخوش تحول شده است. سیاست کیفری معاصر، تحت تأثیر دغدغه‌های امنیتی و ضرورت پیشگیری از مخاطرات، دامنه مداخله خود را از واکنش نسبت به بزه تحقق یافته فراتر برده و به سوی مداخله در مراحل پیش از وقوع بزه و یا حتی بر پایه احتمال وقوع آن حرکت داده است. در نتیجه، شرط سنتی مادّیت جرم‌انگاری تا حدی تضعیف شده و حقوق کیفری به تدریج از الگوی واکنشی به الگوی پیشگیرانه و مدیریت خطر گذار کرده است.

این تحول در دو منطق متمایز اما مکمل قابل مشاهده است. نخست، منطق پیش‌نگر از طریق مداخله و یا جرم‌انگاری پیش‌دستانه که هدف آن جلوگیری از وقوع بزه پیش از تحقق نتیجه بزه‌کارانه است. در این رویکرد، قانون‌گذار با جرم‌انگاری رفتارهای مقدماتی، بزه‌های مانع و رفتارهای بالقوه خطرناک، تلاش می‌کند فرآیند ارتکاب بزه را در مراحل اولیه متوقف سازد. بنابراین، محور مداخله هم‌چنان «رفتار» است، اما نه رفتارِ منتهی به نتیجه زیان‌بار، بلکه رفتاری که احتمال ایجاد خطر را در آینده به همراه دارد. هر چند این شیوه می‌تواند کارآمدی سیاست جنایی را در پیشگیری از بزه افزایش دهد، توسعه آن با فرسایش تدریجی اصل مادّیت بزه، کاهش نقش اصل ضرورت مداخله کیفری و محدود شدن کارکرد تضمینی اصل قانونی بودن جرم و مجازات همراه است.

در کنار آن، منطق پیش بینانه یعنی مداخله بر اساس پیش بینی خطر آینده شخص که مرحله‌ای فراتر از پیش‌نگری و پیش دستی محسوب می‌شود. در این رویکرد، کانون توجه از رفتار به «شخص» منتقل می‌شود و مبنای مداخله کیفری، نه تنها فعل ارتکابی، بلکه ارزیابی خطرناکی جرم‌شناختی و احتمال تکرار بزه در آینده است. این منطق به شکل عمده از طریق گسترش اقدام‌های تأمینی، ارزیابی‌های خطر و سازوکارهای نظارت پس از محکومیت نمود یافته است. در چنین الگویی، تصمیم‌گیری کیفری بیش از آن‌که بر مسئولیت ناشی از رفتار گذشته استوار باشد، بر مدیریت ریسک و پیش بینی رفتار آینده مبتنی می‌شود؛ امری که از ظهور نوعی عدالت کیفری پیش بینانه حکایت دارد.

بدین‌ترتیب، تفاوت اساسی این دو منطق آن است که منطق پیش‌نگر بر کنترل رفتارهای خطرناک پیش از وقوع بزه استوار است، در حالی که منطق پیش بینانه بر کنترل اشخاص بر پایه احتمال خطر آینده تکیه دارد. اولی در چارچوب پیشگیری از بزه حرکت می‌کند، اما دومی در جهت کنترل خطرهای احتمالی قرار می‌گیرد. حاصل این دو رویکرد، گذار تدریجی حقوق کیفری از نظامی مبتنی بر وقوع بزه و مسئولیت کیفری، به نظامی مبتنی بر خطر، احتمال و مدیریت ریسک است.

در پرتو این تحول‌ها، پایش الکترونیکیِ پساحبسِ سارقان سابقه‌دار را می‌توان در زمره اقدام‌های تأمینی مبتنی بر منطق پیش بینانه ارزیابی کرد. این تدبیر نه در مقام واکنش به بزه گذشته، بلکه با هدف مدیریت خطر تکرار بزه و کاهش احتمال بزه‌کاری مجدد پس از پایان اجرای کیفر اعمال می‌شود. با این حال، پذیرش چنین رویکردی تنها زمانی با مبانی حقوق کیفری مدرن سازگار است که اجرای آن در چارچوب اصول بنیادین این رشته، از جمله ضرورت، تناسب، محدودیت زمانی، نظارت مؤثر قضایی و رعایت حقوق و آزادی‌های شخصی صورت گیرد، زیرا در غیر این صورت، منطق پیش بینانه می‌تواند به گسترش نامحدود قلمرو مداخله کیفری و تضعیف کارکرد تضمینی حقوق کیفری بینجامد.

از این‌رو، استقرار نظام پایش الکترونیکی پساحبس باید تنها بر مبنای حکم دادگاه صالح و در قالب نهادهای شناخته شده حقوق کیفری، از جمله کیفرهای تکمیلی، تعلیق اجرای کیفر یا آزادی مشروط، همراه با تعیین دقیق حدود، مدت، شرایط و تکالیف قانونی محکوم علیه و تحت نظارت تخصصی مراجع ذی‌صلاح انجام شود. افزون بر این، با توجه به این‌که ایجاد چنین محدودیت‌هایی برای حقوق و آزادی‌های اشخاص مستلزم تصریح قانونی است، پیش بینی و تصویب آن نیز باید مطابق بند (۲) اصل ۱۵۸ قانون اساسی، از طریق ارائه لایحه قضایی و تصویب آن در مجلس شورای اسلامی صورت گیرد تا ضمن تحقق اهداف پیشگیرانه و کاهش خطر تکرار بزه، تضمین‌های بنیادین حقوق و آزادی‌های شخصی نیز حفظ شود.

تعارض منافع

تعارض منافع وجود ندارد.

ORCID

Shahram Ebrahimi https://orcid.org/0000-0003-3588-3301

Hossein Soltanifar https://orcid.org/0009-0005-7378-973X

منابع

ابراهیمی، شهرام. (۱۳۸۸). ارزیابی تحولات اخیر سیاست کیفری در قبال بزهکاران مزمن در پرتو موازین حقوق بشر (از مراقبت و تنبیه تا تنبیه و مراقبت). در مجموعه مقالات نخستین همایش ملی پیشگیری از جرم. دفتر تحقیقات کاربردی پلیس پیشگیری ناجا.

ابراهیمی، شهرام. (۱۴۰۳). کنشگران سیاست جنایی: مطالعه موردی سیاست جنایی فرانسه. پژوهشنامه حقوق کیفری، ۲)، ۲۲

ابراهیمی، شهرام، و سلطانی‌فرد، حسین. (۱۴۰۳). پابند الکترونیک به‌عنوان شیوه نوین اجرای کیفر حبس: از سیاست تقنینی تا قضایی. مجله حقوقی دادگستری، ۸۸.(126)

ابراهیمی، شهرام، و ملک‌افضلی اردکانی، مجتبی. (۱۴۰۳). فردی‌سازی بازپروری در پرتو الگوهای سه‌گانهٔ اصلاح مجرمین. آموزه‌های حقوق کیفری، ۲۱.(27)

آشوری، محمد و نجفی ابرندآبادی، علی حسین. (۱۴۰۱). دفاع اجتماعی در آغاز سده بیست و یکم (دیباچه ویراست چهارم). در م. آنسل، دفاع اجتماعی نوین (چاپ ششم). میزان.

بابایی، محمدعلی. (۱۳۹۰). بزهکاران پیشینه‌دار: از سرکوبی بزهکاران خطرناک تا مدیریت خطر ارتکاب جرم. فصلنامه تحقیقات حقوقی، ۱۴.(53)

موذن‌زادگان، حسنعلی.، و خدادادی، بهمن. (۱۳۹۲). نظارت بر مجرمان در فرایند مجازات سلب آزادی. پژوهشنامه حقوق کیفری، ۴.(2)

نجفی ابرندآبادی، علی حسین و ایارگر، حسین. (۱۳۹۳). نظارت بر مجرمان خطرناک: چالش‌ها و راهکارها. فصلنامه پژوهش حقوق کیفری، ۲.(6)

نیازپور، امیر حسن (۱۳۸۲). پیشگیری از بزهکاری در قانون اساسی ایران و لایحه قانون پیشگیری از وقوع جرم. مجله حقوقی دادگستری، ۶۷.(45)

پرادل، ژان. (۱۴۰۲). تاریخ اندیشه‌های کیفری ،ترجمه علی حسین نجفی ابرندآبادی؛ ویراست دوم، چاپ سیزدهم.

نجفی ابرندآبادی، علی حسین (۱۳۷۴). اقدامات تأمینی و تربیتی (دیباچه). در ناصر. قاسمی، اقدامات تأمینی و تربیتی در حقوق کیفری ایران. میزان.

نجفی ابرندآبادی، علی حسین (۱۳۸۸). کیفرشناسی نو–جرم‌شناسی نو. در تازه‌های علوم جنایی (مجموعه مقاله‌ها). میزان.

نجفی ابرندآبادی، علی حسین (۱۳۸۹). رویکرد بزه‌دیده‌شناختی به بزه‌های بدون بزه‌دیده. در محسن. رهامی، جرایم بدون بزه‌دیده (چاپ دوم). میزان.

نجفی ابرندآبادی، علی حسین، و هاشم‌بیکی، حمید. (۱۴۰۳). دانشنامه جرم‌شناسی (چاپ هفتم). گنج دانش.

واقفی، مریم. (۱۳۹۰). مطالعه حقوقی–جرم‌شناختی مرحله پساکیفری در فرایند کیفری (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه مفید.

References

Alix, J. (2011). Une liaison dangereuse: Dangerosité et droit pénal en France. In La dangerosité saisie par le droit pénal (pp. 47–…). Presses Universitaires de France (PUF).

Debuyst, C., & Tulkens, F. (1981). Dangerosité et justice pénale: Ambiguïté d'une pratique. Bruxelles.

Gassin, R. (1975). L'influence du mouvement de la défense sociale nouvelle sur le droit pénal français contemporain. In Aspects nouveaux de la pensée juridique: Recueil d'études en hommage à Marc Ancel (Vol. 2, pp. 3–…). A. Pedone.

Giudicelli-Delage, G. (2010). Droit pénal de la dangerosité—Droit pénal de l'ennemi. Revue de science criminelle et de droit pénal comparé, (1), 69–.

Kinberg, O. (1963). Les problèmes fondamentaux de la criminologie. Revue internationale de droit comparé, 15 (1), 209…–.

Translated References into English

Ebrahimi, S. (2009). Assessing recent developments in criminal policy towards persistent offenders in the light of human rights standards: From surveillance and punishment to punishment and surveillance. In Proceedings of the First National Conference on Crime Prevention. Applied Research Office of the Police Crime Prevention Department. [In Persian]

Ebrahimi, S. (2024). Actors of criminal policy: A case study of French criminal policy. Criminal Law Research Journal, 22(2). [In Persian]

Ebrahimi, S., & Soltanifard, H. (2024). Electronic ankle monitoring as a modern method of imprisonment enforcement: From legislative to judicial policy. Justice Legal Journal, 88(126). [In Persian]

Ebrahimi, S., & Malek-Afzali Ardakani, M. (2024). Individualised rehabilitation in the light of the three models of offender reform. Criminal Law Teachings, 21(27). [In Persian]

Ashouri, M., & Najafi Abrandabadi, A. H. (2022). Social defence at the beginning of the twenty-first century (Preface to the fourth edition). In M. Ancel, The New Social Defence (6th ed.). Mizan Publishing. [In Persian]

Babaei, M. A. (2011). Repeat offenders: From suppressing dangerous offenders to managing the risk of crime. Legal Research Quarterly, 14(53). [In Persian]

Moazenzadegan, H., & Khodadadi, B. (2013). Supervision of offenders during the process of custodial punishment. Criminal Law Research Journal, 4(2). [In Persian]

Najafi Abrandabadi, A. H., & Ayargar, H. (2014). Supervision of dangerous offenders: Challenges and solutions. Criminal Law Research Quarterly, 2(6). [In Persian]

Niazpour, A. H. (2003). Crime prevention in the Constitution of Iran and the Draft Bill on Crime Prevention. Justice Legal Journal, 67(45). [In Persian]

استناد به این مقاله: ابراهیمی، شهرام و سلطانی‌فر، حسین . (۱۴۰۵). پایش الکترونیکی پسا حبس سارقان سابقه دار به مثابه یک اقدام تامینی. (e21460). *فصلنامه پژوهش حقوق کیفری*، ۱۴(۵۴)، ۱۴۵- ۱۸۰. e21460. doi: 10.22054/jclr.2026.92338.2866

Criminal Law Research is licensed under a Creativemmons NonCommercial 4.0 International License.